

Cross Cultural Studies Review

A journal for comparative studies
of culture, literature, and the arts

Cross Cultural Korea
Cross-Cultural Croatian Criticism
Margina kao ogledalo
Studia Mediterranea
Translations: Dorta Jagić

Vol. 4, No. 7/8 2022
DOI – 10.38003/ccsr

“Meni se to kod nas sve čini kao, ovaj, žabokrečina” – O pozicijama suvremenih hrvatskih čitatelja¹

Lovro Škopljanac (Sveučilište u Zagrebu)
lskoplja@m.ffzg.hr

I. Problem

Kao i u jezičnom komunikacijskom sustavu kojim se služi, elementi književnosti mogu se definirati razlikama prema drugim elementima istoga sustava, što rutinski čine govornici i čitatelji jezika i književnosti. Znači, kao što u govornom i pisanom jeziku razlikujemo riječi s obzirom na izgovor i pisanje početnoga glasa odnosno slova, tako i u književnosti razlikujemo primjerice vrste stiha, retoričke figure, dramska lica, vrste i rodove, književna razdoblja i tako dalje u međusobnim odnosima koji se kroz povijest neprestano mijenjaju, opet baš kao i jezik. No, što se događa ako “zamrznemo” jedan dio toga književnoga sustava u sinkronijskom usjeku suvremenosti te pokušamo dokučiti kako njegovi najbrojniji korisnici – neprofesionalni čitatelji – definiraju svoju (o)poziciju u njemu i prema drugima? Konkretnije, što možemo zaključiti na uzorku jezično (i nacionalno) određenih *hrvatskih* čitatelja o tome kako oni doživljavaju književne podsustave i realnosti na koje se oni odnose, a također se određuju jezično (i nacionalno)? To je istraživački problem kojim započinje ovaj članak, donekle u skladu s uputom Karla Poppera da se do znanja dolazi prvenstveno preko problema, a tek zatim uz prikupljanje uvida, podataka ili činjenica (Popper 1972: 104, prema Hakemulder 2000: 29). No, prije prezentacije prikupljenih podataka, argumentacije prema kojoj se oni mogu smatrati činjenicama te izlaganja uvida koji iz toga mogu proisteći, predmet našega promatranja je u skladu s tematom unutar kojega se članak objavljuje nužno još dodatno problematizirati uvođenjem termina autokolonijalizma. Tu je problematizaciju lako

1 Rad je nastao uz potporu Hrvatske zaklade za znanost, kao dio Uspostavnog istraživačkog projekta UIP-2020-02-2430

postići jer je sam termin poprilično problematičan budući da se može definirati na različite načine. Ipak, nužno je uključiti takav ili sličan termin kako bi se preciznije odredile granice razmatranja o tome kako hrvatski čitatelji percipiraju “sebe” i “svoju” književnost u odnosu na “njih” i “njihovu” književnost te kulturni, nacionalni i fizički prostor, kakav ujedno podrazumijevaju realnosti kolonija i kolonizacije.

Proučavanje kolonijalizma dulje je vrijeme dio interesa, pa čak i instrumentarija književne teorije i kritike te ga je stoga donekle lakše definirati, i to upravo u odnosu na vlastiti i zaposjednuti prostor: “Prema klasičnim definicijama, kolonizacija se odnosi na procese dominacije u kojima naseljenici migriraju iz kolonizirajuće grupe na koloniziranu zemlju.” (Etkind 2015: 159) Znači, za kolonizaciju je potrebno da postoji barem jedna grupa koja fizički prelazi granice svojega prostora kako bi na drugome uspostavila svoju nadmoć, pri čemu je važna varijacija u tome da li drugi prostor sadrži ili ne sadrži pripadnike neke druge grupe koja će se kolonizirati. Brojne su daljnje varijacije te “klasične” situacije, recimo tako da dominantna grupa više (ili uopće) ne mora fizički prelaziti granicu i boraviti na koloniziranom prostoru, već nadmoć uspostavlja na daljinu pomoću ideologije, kulture, ekonomije i slično, u kojem slučaju možemo govoriti o neokolonizaciji (ili neokolonijalizmu). Granice se ne moraju prelaziti i zato što u inicijalnom trenutku kolonizacije uopće ne postoje, ili se kolonizacija odvija unutar njih. Etkind primjećuje da se u tom slučaju može govoriti o unutarnjoj kolonizaciji i samo-kolonizaciji, što povezuje uz njemačku i rusku povijesnu i historiografsku praksu, kojima je zajedničko da “konotiraju kulturno određenu dominaciju unutar nacionalnih granica, stvarnih ili zamišljenih.” U njemačkoj praksi unutarnja kolonizacija ima dijelom negativan prizvuk jer se odnosi na potencijalnu obranu od vanjskoga neprijatelja, točnije na “državno financiran program upravljanja granicom između Prusije i ‘slavenske divljine’ na istoku” (Etkind 2015: 160), dakle donekle slično (hrvatskoj) Vojnoj krajini za vrijeme Habsburške Monarhije. U ruskoj se praksi samo-kolonizacija odnosi na uglavnom pozitivno percipiran, višekratno ponavljani i dugotrajan proces napućivanja vlastite zemlje te stvaranju novog identiteta u slabo napućenim, multietničkim dijelovima istočne Rusije. Taj je proces uglavnom pozdravljan kao pozitivan napredak sve dok u Sovjetskome Savezu kolonizacija nije proglašena reakcionarnom te je napuštena njezina terminološka uporaba, i to ironično u trenutku “kada je sovjetska vlada implementirala najmasovnije i najbrutalnije metode kolonizacije u obliku prisilnoga rada zatvorenika gulaga.” (Etkind 2015: 170)

Ovdje je relevantno da Etkind i književnost koristi kao jedan vid stvaranja dominacije, o čemu najobuhvatniju ocjenu daje upravo prizivajući vizuru gulaga, na završetku jednoga poglavlja svoje eponimne knjige o unutarnjoj kolonizaciji (koja u takvoj podjeli obuhvaća i samo-kolonizaciju): “Kada su se ruski populisti, cionisti i muslimanski aktivisti susreli u carističkom zatvoru, ili kasnije u sovjetskom gulagu, raspravljali su o velikim ruskim piscima sve do Tolstoja. Dugoročno, ruska se književnost pokazala iznimno uspješnim instrumentom kulturne hegemonije. Svojim je klasicima, hereticima i kriticima [kritičarima] pokorila više Rusa, ne-Rusa i ruskih neprijatelja od bilo kojega drugog imperijalnog poduhvata. Usustavljajući jezik, stvarajući zajedničko vrelo značenja i integrirajući multietničko čitateljstvo u golemom rasponu, ta je književnost predstavljala veliki probitak.” (Etkind 2011: 169) Iz perspektive stvaranja i održavanja nacija-država kakva dominira modernom europskom poviješću, književnost se stoga može shvatiti i kao aspekt vanjske i kao aspekt unutarnje kolonizacije, ovisno o tome na kojem jeziku i u ime koje grupe se ta književnost piše i/ili prevodi. Da povučemo još jednu paralelu s hrvatskom književnom poviješću, književna stremljenja ilirskih i hrvatskih preporoditelja tijekom 19. stoljeća mogu se shvatiti kao pokušaji da se objavljivanjem tekstova starije hrvatske književnosti i izvornim pisanjem književnih tekstova na hrvatskome jeziku izvrši unutarnja (re-)kolonizacija domaćega književnog prostora. Zajedno s performativnim i institucionalnim kontekstom koji ih je pratio (usp. Protrka Štimec 2019: 28-41), ti su napori trebali potisnuti vanjsku kolonizaciju kakva je pomoću književnih tekstova na njemačkom, talijanskom ili mađarskom jeziku djelovala preko hrvatskih nacionalnih granica, “stvarnih ili zamišljenih.” (Etkind 2015: 160)

Kao što pokazuju ovi primjeri, kolonijalizam prate moralne i etičke prosudbe o njegovoj opravdanosti i ispravnosti, pa se tako “klasična” prekogranična kolonizacija može smatrati opravdanom i ispravnom sa stajališta kolonizatora, dok će kolonizirani i objektivni promatrači vjerojatno zauzeti drukčiji stav. Isto vrijedi i za unutarnju kolonizaciju, a na tome tragu konačno dolazimo i do posljednje varijacije kolonijalizma koju možemo pripisati autokolonijalizmu. To je variranje unutarnje kolonizacije koja ovisi o vanjskom, prekograničnom utjecaju, ali koju ne provodi aktivno neka vanjska kolonizirajuća grupa. Kolonizaciju vrši sama kolonizirana grupa, i to s pozitivnim ili neutralnim predznakom prema kolonizirajućem utjecaju, a s negativnim predznakom prema postojećem realnom ili metaforičkom prostoru (ili domeni) koji se nastoji izmijeniti. Kao što je i Etkind primijetio govoreći o unutarnjoj kolonizaciji, termin “autokolonijalizam” se na engleskom

(kao suvremenom dominantnom jeziku znanosti) može donekle izjednačiti s terminom “samo-kolonizacije” (“self-colonization”), a već i osnovno pretraživanje recentnih radova o potonjem terminu otkriva veliku raznolikost tema na koje se primjenjuje. Da se zadržimo samo na Euroaziji, one obuhvaćaju raspon od nekritičkoga preuzimanja zapadnjačkih epistemoloških paradigmi u kineskom visokom obrazovanju (Hwang 2016), preko utjecaja elita na procese urbanizacije u Tajlandu i Iranu (Sintusingha i Mirgholami 2013), pa do relativizacije predodžbe Europe u susjednoj mađarskoj kinematografiji (Gelencsér 2018).

Osim potpuno različitih domena na koje se odnosi u navedenim primjerima (sveučilište, uređenje prostora, film), još je jedna važna varijacija u tome da li u autokolonijalizmu sudjeluje samo elita ili većina iz kolonizirane grupe. U najobuhvatnijem smislu koji se podjednako može odnositi na svaku domenu, to jest na cjelokupno društvo uključujući sve njegove grupacije, autokolonijalizam se može definirati kao “stanje prevladavajućeg kolektivnog osjećaja i mišljenja o vlastitoj zemlji i društvu kao manje vrijednima i važnima u usporedbi s navodno prosperitetnijim, naprednijim i bogatijim državama i društvima. Autokolonijalni refleks nastaje kombinacijom interiorizirane percepcije – ekonomsko-politički, socijalno i kulturalno devastirane ‘periferije’ – o vlastitoj nemoći i beznačajnosti te nekritičkog preuzimanja svega što dolazi iz ‘središta’, zemalja tzv. Zapada, a što unisono kotira kao bolje i progresivnije.” (Hromadžić 2022: 34) Kao što upućuje već sam naslov njegove knjige *Leksikon tranzicije*, Hromadžićeva definicija djelomice proizlazi iz (post)tranzicijskoga stanja stvari u Hrvatskoj, a potencijalno i iz odnosa slavenske “periferije” prema zapadnoeuropskom “središtu” kakav zatječemo i u ruskoj konceptualizaciji. Potkrepu specifično slavenskoga interesa za tu temu možemo naći i kod Alexandera Kiosseva, čija se bugarska perspektiva preklapa s Hromadžićevom i Etkindovom. Kiossev inzistira da se autokolonizaciju (“self-colonising”) ne može svesti na ekonomsku podređenost, već se mora uzeti u obzir “ekonomija simbola i modela identiteta koja regulira odnose nacija i grupa prema sebi, kao i svoj odnos prema Drugima. A u autokolonizirajućim kulturama oni, ti simboli i modeli koje sam već spomenuo, jesu simboli odsutnosti. (...) Čini se da autokolonizirajuće kulture same uvoze tuđinske vrijednosti i civilizacijske modele te da s ljubavlju koloniziraju svoju vlastitu autentičnost pomoću tih stranih modela.” (Kiossev 1998)

Da sumiramo navedene definicije, autokolonijalni stav može se identificirati u mišljenju koje pretpostavlja odsutstvo vrijednosti, važnosti, moći, značajnosti te sličnih pozitivnih karakteristika u ekonomskoj

i kulturnoj proizvodnji svoje vlastite (nacionalne) sredine, a na čije mjesto pripadnici te sredine koji su takvoga mišljenja postavljaju ekvivalente iz drugih kultura. Budući da književnost može biti sredstvo samokolonizacije (u pozitivnom ili neutralnom smislu), logično je da može biti i sredstvo autokolonizacije (u negativnom smislu) jer se radi o dvije varijacije istoga fenomena. K tome se ujedno sama po sebi može shvatiti kao “ekonomija simbola i modela identiteta” (Kiossev) koja je sposobna izraziti “prevladavajuće kolektivne osjećaje i mišljenja” (Hromadžić), pa je stoga tijekom čitave svoje povijesti bila korištena sa svrhom oblikovanja samopercepcije jezičnih i nacionalnih grupa, a pogotovo na području istočne Europe (usp. Fischer 2003: 298-301). Također, jezični sustav na kojem se književnost temelji isto tako može biti područje iskazivanja “autokolonijalnog refleksa”, u smislu nekritičkog preuzimanja dijelova stranih jezika u vlastiti – pa time i u vlastitu književnost – s argumentacijom da su oni na neki način “bolji”.

Na takav je vid autokolonizacije (također uz pozivanje na Kiosseva) u kontekstu hrvatske fantastične književnosti upozorio Krunoslav Mikulan: “Zamjetan je znatan anglo-američki onomastički utjecaj jer hrvatski autori često koriste ‘bezvremenska’ imena koja nisu u skladu s hrvatskom tradicijom i ortografijom te koja bi se mogla naći ili upotrijebiti u bilo kojem anglo-američkom fantastičnom romanu. Međutim, hrvatski autori griješe u ortografiji te miješaju hrvatska i engleska pravila pisanja, ponekad u jednoj te istoj riječi.” (Mikulan 2021: 85) On taj i slične simptome svodi pod termin “epistrefičke književne autokolonizacije”, što podrazumijeva teme i motive koji su već bili specifični za hrvatsku kulturu, ali se povratno uvode u hrvatsku književnost posredstvom dominantne “mode” visoke/epske fantastike nastale na engleskom jeziku. Taj je rad među rijetkima dostupnima koji izrijeком prepoznaje autokolonijalni fenomen u književnosti, ali na primjeru tekstova, i to u jednoj usko definiranoj podvrsti. Kao što Mikulan konstatira u svojem uvodu, književna je kolonizacija mnogo širi problem, čemu treba dodati da je on karakterističan za književnost na globalnoj razini jer ona uvijek ovisi o međuodnosima veza i utjecaja, emisije i recepcije koji je definiraju (usp. Domínguez 2011). Stoga se u nastavku vraćamo uvodno istaknutom apstraktnijem problemu književne (o)pozicije prema drugima, ali ovoga puta koristeći podatke dobivene od hrvatskih čitatelja o cjelokupnom korpusu koji oni prepoznaju kao književni, bez obzira na granice vrste, nacije ili jezika.

II. Podaci

Svi podaci koji se koriste u nastavku ovoga istraživanja preuzeti su iz istraživačkoga projekta *Pamćenje (o) književnosti u svakodnevnici*, koji nastoji doći do najmanje 3000 svjedočenja o pročitanim književnim tekstovima iz razgovora s barem 1000 hrvatskih čitateljica i čitatelja (više o projektu na PoKUS 2021). Jedan je od glavnih ciljeva projekta u polustrukturiranim, anonimnim intervjuima prikupiti neposredne podatke o tome što su punoljetni neprofesionalni čitatelji zapamtili čitajući književne tekstove, nadograđujući i proširujući metodologiju ranijega istraživanja (vidi Škopljanac 2014). Nakon provedenih razgovora s 550 čitatelja – otprilike na polovici planiranoga uzorka – u projektu je prikupljeno oko 300 sati intervjuja, odnosno preko 1,5 milijuna riječi u transkriptima. To je zasigurno dovoljno velika količina podataka iz koje se može iznijeti nekoliko empirijski utemeljenih opservacija o početnom problemu, koji možemo malo preformulirati: kako hrvatski čitatelji na temelju književnosti percipiraju svoje i tuđe zajednice? Metodološki je ključno da u intervjuima nisu postavljana pitanja iz kojih bi se takvi odgovori mogli izravno dobiti – poput “Što mislite o hrvatskoj književnosti?” ili “Kako shvaćate vlastitu zajednicu u odnosu na onu prikazanu u tekstu?” – što znači da se do opservacija mora doći na drugi način. S obzirom na odnos dostupnoga prostora i količine podataka, ovdje će se koristiti dva načina da se to postigne: prvo će se iznijeti i analizirati brojčani podaci o zastupljenosti hrvatskih i inozemnih tekstova i autora u istraživanju, a zatim će se analizirati parafraza dijelova iskaza koji su odabrani prema ključnim riječima i izrazima kakvi upućuju na percepciju vlastite (književne) zajednice te eventualno i na (auto)kolonijalni diskurs.

U razgovorima je sudjelovalo 391 čitateljica i 159 čitatelj u prosječnoj dobi od 41 godine (za oba spola), među kojima je bilo 373 osoba s visokom stručnom spremom te 154 sa srednjom stručnom spremom (uz 17 s doktoratom i 6 s niskom stručnom spremom). S obzirom na demografske podatke o uzorku te činjenicu da su razgovori bili vođeni na petnaestak lokacija diljem Hrvatske (uključujući i na daljinu), može se konstatirati da je zahvaćen presjek i prosjek hrvatskoga čitatelja, koji je ustvari čitateljica visoke razine obrazovanja (usp. Kvaka 2022). Ovakav statistički prikaz dakako ne može iskazati heterogenost uzorka, a pogotovo ne količinu tekstova i autora koje su čitatelji/ce dobro upamtili – što je bio osnovni kriterij po kojem su ih birali – ali je kontekstualno nužan za ovakav članak. Dakle, u uzorku su identificirana ukupno 1362 teksta koje je napisalo 950 autora, uz zasebnu kategoriju nepoznatog ili anonimnog autora. Na temelju podataka o nacionalnosti autora može

se dobiti neprecizna, ali ipak barem indikativna predodžba o tome koji jezično određeni kulturni prostori ostavljaju jak dojam u književnoj recepciji hrvatskih čitatelja. Na prvi pogled, čini se da ona dobro odražava suvremenu činjenicu “trijumfa globaliziranoga engleskog jezika te dominacije angloameričke nakladničke industrije” (McCleery 2019: 26), budući da se u izboru najčešće upamćenih autora prema njihovoj nacionalnosti na prva tri mjesta nalaze upravo engleski i američki autori. S obzirom da hrvatska književnost nije imala osobito važne kontakte s književnosti na engleskom jeziku sve do 20. stoljeća, ovaj podatak svakako dijelom proizlazi iz utjecaja nakladničke industrije, ali i iz činjenice da od svih upamćenih naslova samo 150 njih nije napisano nakon 1901. godine. Dakle, uzorkom dominiraju suvremeni angloamerički tekstovi, i to vrlo suvremeni s obzirom da je broj knjiga iz 21. stoljeća (587) blizak onome iz 20. stoljeća (624). Tome treba dodati da se svi naslovi s toga popisa ne mogu uvrstiti u književnost u užem smislu (njih je oko 200), ali to ne mijenja ukupnu sliku jer je dominacija angloameričke nakladničke industrije izražena i na području publicistike.

Uz američke i engleske autore, hrvatski su se ispitanici očekivano najviše prisjetili domaćih autora, iako tek na drugome mjestu po brojnosti. Konkretnije, ispitanici su najviše govorili o svojim sjećanjima na 355 tekstova koje je napisalo 245 američkih autora, 310 tekstova koje je napisalo 164 hrvatskih autora, te 249 tekstova koje je napisalo 113 britanskih autora. Broj autora dosljedno je manji od broja tekstova jer su određeni autori napisali više od jednog upamćenoga teksta, a udjeli autora u ukupnom broju tekstova dodatan su pokazatelj snage nakladništva SAD-a. To proizlazi iz relativno visokoga omjera njihovih autora prema tekstovima koji iznosi oko 70% (245 / 355), što upućuje da su hrvatski čitatelji raznolikije birali američke naslova u odnosu na recimo britanske (omjer oko 45%) ili hrvatske autore i tekstove (omjer oko 53%), možda s obzirom na raznovrsniju ponudu s američkoga tržišta knjiga. Taj visoki omjer s druge strane znači da je relativno manji udio američkih autora čiji se opus duboko usjekao u hrvatsko književno (i kulturno) pamćenje. Dodatnu ilustraciju ove tvrdnje pruža poredak sljedećih nekoliko najčešće upamćenih tekstova i autora, opet rangiranih prema nacionalnosti potonjih: 171 tekst 29 ruskih autora (omjer 17%), 129 tekstova 60 francuskih autora (47%), 74 teksta 35 njemačkih autora (47%), te 68 tekstova 33 talijanska autora (48%).

Dakle, hrvatski su čitatelji osim vlastite književnosti ponajbolje upamtili tekstove napisane na “velikim” europskim jezicima, a to su redom engleski, ruski, francuski, njemački i talijanski. S obzirom na (primarnu) nacionalnost autora, ukupno je zastupljeno 58 zemalja odnosno

nacionalnih književnosti, računajući i antičku. Među njima po broju uvjerljivo prednjače autori iz europskih zemalja (34), a slijede oni iz Azije (10), Južne i Srednje Amerike (7) te Afrike (4). Sjeverna Amerika (SAD i Kanada) i Australija zastupljene su u potpunosti, što s jedne strane ukazuje da je hrvatskim čitateljima bliska europska književnost, a s druge da je ovakva statistika zavaravajuća jer Europa sadrži visoku koncentraciju držav(ica), pogotovo u hrvatskom širem okruženju. Zbog toga je za konceptualizaciju čitateljskih stavova pouzdaniji podatak o omjeru autora i tekstova, koji je – s iznimkom američke i ruske – postojan na oko 50%, što upućuje da je iz tih književnosti dosljedno upamćen otprilike upola manji broj (vrlo poznatih) autora u odnosu na ukupan broj upamćenih tekstova. Vrlo nizak omjer ruskih autora prema tekstovima odraz je činjenice da su dva najpamtljivija teksta iz uzorka upravo ruska, *Zločin i kazna* F. M. Dostojevskoga na prvom mjestu (65 čitatelja ga je dobro upamtilo ili barem spomenulo) i *Ana Karenjina* L. N. Tolstoja na drugom (51 takav navod). Još je veći ekstrem prisutan u omjeru sljedećega najbolje upamćenoga teksta, *Sto godina samoće* (32 navoda), čiji je kolumbijski autor Gabriel García Márquez odgovoran za svaki spomen svoje zemlje u uzorku, uz jednu iznimku (katolički misionar Marino Restrepo). Sljedeća dva najpopularnija teksta također su romani, kao i više od 85% svih upamćenih tekstova, ali oni pripadaju dvama “razvedenijim” književnostima s obzirom na omjer autora i tekstova: *Gospodar prstenova* J. R. R. Tolkiena iz britanske književnosti i *Genijalna prijateljica* Elene Ferrante iz talijanske književnosti (oba s po 29 navoda).

Osim preferencije prema književnosti izvorno napisanoj na “velikim” europskim jezicima (u što se ubraja i Márquez koji piše na španjolskom) te hrvatskom, iz navedenih je podataka jasno i da hrvatski čitatelji strane književnosti uglavnom ne tretiraju kao autorske već tekstualne cjeline, o čemu svjedoči prevladavajući omjer autora prema tekstovima, otprilike 1:2. Uz američku, rusku i kolumbijsku, jedina iznimka relevantnije upamćene književnosti (definirana kao ona koja ima više od 20 navoda) je japanska, gdje su knjige Harukija Murakamija navedene 18 puta, a preostalih petero japanskih autora po jedanput (ukupno 23). No, za usporedbu odmah možemo navesti još dvije slabije upamćene književnosti koje su tradicionalno mnogo bliskije hrvatskoj, a to su austrijska s 30 tekstova i 16 autora te bosanska s 30 tekstova i 14 autora (iako bi se ovaj podatak značajno izmijenio da se ovdje uvrsti Ivo Andrić, koji je u istraživanju smješten u jugoslavensku književnost). I u te dvije “manje” književnosti omjer autora i tekstova je opet otprilike 1:2, što potvrđuje da je percepcija hrvatskih čitatelja u odnosu na vlastitu i druge književnosti poglavito tekstualna, a ne autorska.

Iz ovih osnovnih podataka o pamtljivosti hrvatske i drugih književnosti možemo također zaključiti da je hrvatsko čitateljstvo u potpunosti globalizirano, to jest uključeno u globalne tokove i odnose moći suvremene književnosti, te eurocentrično u neutralnom smislu (ako je takav moguće uspostaviti), kao čitateljska zajednica prvenstveno usmjerena na svoje tradicionalno, jezično te geografski bliske susjede. Osim metafore susjedstva, još se jedna metafora pokazala prikladnom za pojašnjenje takve očigledne preferencije, što je uočeno u ranijim inačicama ovakvoga istraživanja, na uzorcima od po stotinu čitatelj/ic/a u RH i SAD-u (vidi Škopljanac 2021). To je metafora obitelji, u smislu da iz kvantitativnih i kvalitativnih podataka o pamćenju neprofesionalnih čitatelja možemo prepoznati njihovu orijentaciju prema tekstovima i autorima vlastite književnosti ("nuklearna obitelj"). No, također je prepoznatljiva i orijentacija prema nekim jezično, nacionalno ili drukčije regionalno shvaćenim književnostima koje su izvan vlastite, ali logikom jezika i frekvencije uspostavljaju poveznice s njom ("proširena obitelj"). U tim ranijim istraživanjima za hrvatske je je čitatelje ustanovljena "proširena obitelj" slavenskih jezika (poglavito ruske književnosti), dok je za američke čitatelje to bila književnost na drugim varijantama engleskog jezika (poglavito britanske književnosti), donekle slično onome što je Dionýz Đurišin konstatirao za "međuknjiževne zajednice" (još jednom, Domínguez 2011: 103). Brojke upamćenih tekstova i autora iz *PoKUS-a* upućuju da je ta distinkcija donekle održiva kod hrvatskih čitatelja, ali i da je uz slavensku prisutnost u metafori proširene obitelji nužno računati i na angloameričku (*kao da se uz rusku babušku doselio i ujak Sam*). Dakle, osim unutarnje kolonizacije o kakvoj govori Etkind, književnosti imperijalnih naroda koji nastoje uspostaviti neku vrstu dominacije i na globalnoj razini donekle su uspješno kolonizirale i vanjske prostore manjih naroda, na što navode već gole brojke o pamtljivosti književnih tekstova kod hrvatske publike.

No, za ispitivanje pozicija hrvatskoga čitateljstva prema književnosti i zbilji još nam je važniji zaključak o tome kako se ona percipira dominantno tekstualno, jer on omogućuje svaku daljnju analizu uzorka s obzirom na ono što čitatelji govore o tekstovima, a ne autorima (o kojima su također izravno ispitivani, ali u mnogo manjoj mjeri). Možemo se prema tome usredotočiti na informacije iz različitih segmenata istraživanja, odnosno odgovora na pitanja koja su usmjerena na same tekstove, a ne paratekstualne segmente. U parafrazi odgovora ispitanika koja slijedi fokus će stoga biti na sljedeća tri pitanja: 1. o tome što je ispitanicima bilo "dojmljivo" u tekstovima koje su sami istaknuli

kao najbolje upamćene; 2. o tome kako čitatelji pamte lektirne naslove; 3. o tome uočavaju li čitatelji nešto zajedničko tekstovima kojih su se prisjetili (na kraju intervjua). U sljedećem i najvažnijem dijelu članka transkripti iz tih segmenata analizirat će se s obzirom na određene ključne izraze koji su se češće pojavljivali u diskursu ispitanika, a za koje je također uočeno da mogu svjedočiti o (auto)kolonijalnom stavu, poput “kod nas”, “zemlja”, “civilizacija” i “prostor”. Treba još napomenuti da je u istraživanju svakome bilo postavljeno pitanje o tome identificira li se osobno s nekim ljudskim segmentom upamćenoga teksta kao što je lik, pripovjedač, ili lirsko “ja”. Tu vrstu poistovjećivanja možemo nazvati osobnom identifikacijom (“1-na-1”), ali u odgovorima na to pitanje nepredviđeno su zabilježena i svjedočenja o poistovjećivanju sa skupinom (“1-na-X”), pa će se i odgovori na to pitanje uvrstiti u korpus parafraza kako bismo se što više približili odgovoru na najbitnije pitanje koje nas ovdje zanima, a to je kako su ispitanici određivali svoj kolektivni čitateljski identitet.

III. Parafraze

Budući da ispitanicima nisu postavljana eksplicitna pitanja o čitateljskom identitetu i percepciji nacionalnoga i tuđih (književnih) prostora, sva su njihova svjedočenja o tome – koja će se navesti u obliku parafraza njihovih iskaza – dobivena neizravno. Iako se na taj način ne možemo jasnije usredotočiti na teme koje nisu bile u fokusu inicijalnih dvadesetak pitanja (kao što je autokolonijalizam), takav se izvor podataka može smatrati prednošću jer jamči spontanost, a time i svjedoči o dubokoj uvriježenosti takvih stavova kod hrvatskih čitatelja. Kao ogledni primjer možemo navesti intervju iz kojega je preuzet naslovni citat, koji će se jedini malo opsežnije kontekstualizirati i citirati (što zbog manjka prostora i gubitka preglednosti nije moguće učiniti s ostalim parafrazama). Jedno od pitanja koje je postavljeno svim ispitanicima odnosilo se na književnu vrstu kojoj tekst pripada (po shvaćanju ispitanika), na što je u slučaju *Sto godina samoće* počela odgovarati R536 (Ž 50 VSS; kratice se odnose na spol, dob i razinu stručne spreme). To ju je dovelo do teze da se radi o “postmodernoj književnosti”, a zatim i do digresije o tome kako “preferira knjige koje su napisane u 20. stoljeću pa nadalje”. U sljedeće dvije i pol minute govorila je o tome kako tekstovi iz tog perioda koincidiraju s komodifikacijom i komercijalizacijom književnosti na Zapadu “nakon 1950.”, te ustanovila da se ta situacija “ne bi mogla preslikati” na domaću književnost: “Meni se to kod nas sve čini kao, ovaj, žabokrečina. Sve nekako dolazi puno poslije nego šta to se događa u svijetu pa tako i u književnosti, iako

mislim da književnici ne kaskaju [nego] da smo općenito konzervativni, jako. Pa da [zato] neke knjige ne dođu do nakladnika [...] Pisac ih niti ne napiše zato šta ne misli da [je] vrijeme, da će ih se pročitati, zapravo. [...] U Hrvatskoj sigurno ne [pišu da bi se obogatili], ali mislim, ono, u svijetu ima puno primjera.”

Kako smo utvrdili pregledom stručne literature, u svijetu ima i puno primjera autokolonijalnoga stava, a čini se da se ovakva izjava može uzeti kao njezino specifično ostvarenje u kontekstu hrvatske književnosti. Treba napomenuti da ništa od onoga što je R536 u svojoj digresiji izrekla nije objektivno netočno ili pogrešno, jer kao što kolonijalizam počiva na pretpostavci gospodarski, administrativno te vojno nejednakoga i neujednačenoga razvoja, tako se o dotičnoj vrsti razvoja može govoriti i pozivanjem na ekonomske aspekte književnosti i nakladništva (usp. Deckard et al. 2015). Međutim, u citiranom dijelu svoje izjave ispitanica naizgled izjednačava gospodarski i estetski ili kulturni razvoj, koji jednostavno ne funkcioniraju na isti način. To je dokazivo na mnogo razina, a najjednostavniji je dokaz da bi inače tekstovi nastali u razvijenijim gospodarstvima bili uvijek više cijenjeni od onih iz slabije razvijenih gospodarstava, što nikako nije točno; dapače, obično je obrnuto jer se u književnoj povijesti posebna vrijednost pridaje starijim, “klasičnim” tekstovima ovjerenima dugotrajnijom recepcijom. Dakle, radi se o stavu ispitanice R536 – a ne činjeničnom stanju koje je na taj način neutvrdivo – koji pretpostavlja odsutstvo pozitivnih karakteristika, a pogotovo vitalnosti (“žabokrečina”, “da smo općenito konzervativni”) “kod nas”, pa se taj deficit čitave zajednice, u kojem elita u ovom slučaju ne sudjeluje (“književnici ne kaskaju”), nadomještava ekvivalentom iz drugih kultura (“u svijetu ima puno primjera”).

Navedeni je iskaz i stav jedan od rijetkih zabilježenih u istraživanju koji se direktno može podvesti pod autokolonijalni stav, pa će u nastavku biti potrebno proširiti fokus i uzeti u obzir sve doživljaje vlastite i tuđih književnosti i realnosti iz perspektive hrvatskih čitatelja. No, prije toga vrijedi dodati digresiju iz koje će postati jasno da se barem dio navedenoga stava ispitanice R536 može pronaći i među profesionalnim čitateljstvom, konkretno u obliku metafore da razvoj hrvatske književnosti “kasni” ili “kaska” za europskom/svjetskom književnošću. Takav je stav prisutan kod niza uglednih povjesničara hrvatske književnosti do te mjere da ga Perina Meić u svojem pregledu autoritativne *Povijesti hrvatske književnosti* Ive Frangeša s kraja 1980-ih godina može navesti kao notornu činjenicu: “U pogledu odabira granica pojedinih razdoblja Frangeš, makar i posredno, konzultira činjenice vezane za širi komparatistički kontekst. A po pitanju ‘kašnjenja’ hrvatske književnosti za

europskim književnim strujama, više nego njegovi prethodnici, radije ističe hrvatska uspješna 'sustizanja.'" (Meić 2012: 85) Razmatrajući zatim monografiju Miroslava Šicela koja je objavljena desetak godina kasnije, a bavi se razdobljem kojeg se dotiče R536 (*Hrvatska književnost 19. i 20. stoljeća*), Meić navodi da u toj knjizi "sintagma o atipičnom razvoju nema omalovažavajući prizvuk. Atipičnost kod Šicela ne znači 'kašnjenje', a to je bitna razlika u odnosu na književne povjesničare starije generacije." (Meić 2012: 95) Možemo dakle zajedno s Meić zaključiti da je barem do početka tekućega stoljeća stav o kašnjenju – koji je mnogo logičnije, ali i produktivnije razmatrati koristeći termine tipičnosti kao što čini Šicel (ali podjednako i u povijesti i u teoriji književnosti) – bio prevladavajući stav stručne povijesti književnosti, s potencijalnim posljedicama za formiranje autokolonijalnoga stava na tragu takve argumentacije.

Ona nije prisutna samo u književnoj povijesti, već se može naći i u kritici, o čemu će ovdje posvjedočiti još dva primjera. Prvi se također tiče književnosti 20. stoljeća: u članku iz *Krležijane* Vladimir Biti je u natuknici o jednom od najznačajnijih hrvatskih književnih povjesničara, Viktoru Žmegaču, primijetio sljedeće o njegovim "opsežnim povijesno-poetičkim rekonstrukcijama": "Glavnim se rezultatom takvih unakrsnih poredbenih pretraga može držati uvid da je zapravo tek K[rleža] nadoknadio kašnjenje hrvatske književnosti za velikim europskim književnostima jer se njegov duhovni obzor oblikovao u dosluhu poglavito s europskom modernom kulturom (a manje s domaćim prilikama)." (Biti 1999) Važno je istaknuti da je Biti jedan od najznačajnijih hrvatskih teoretičara književnosti, koji se ovdje posredno bavi jednim od najznačajnijih hrvatskih pisaca, a sva bi ta značajnost ovdje trebala poslužiti tome da još jednom uputiti na protežnost i važnost stava o "kašnjenju" hrvatske književnosti i u kritici i teoriji književnosti. Drugi primjer je također neizravan, ali je recentniji te se izravno tiče neprofesionalnoga čitateljskoga stava, unatoč tome što su ga je objavili dvoje akademika HAZU, Krešimir Nemec i Dubravka Oraić Tolić. Oni su naime u časopis *Hrvatska revija* prenijeli svoj dio Akademijine recenzije "Cjelovite kurikularne reforme" koji se odnosi na predmet *Hrvatski jezik i književnost*. U tom se dokumentu stav o kašnjenju pojavljuje modificirano s obzirom na književnopovijesno razdoblje realizma te uvjetno shvaćeno (pod navodnicima), ali i u kontekstu niza drugih primjedbi koje iznose autori, što upućuje da ga također smatraju nepobitnom činjenicom: "Konceptcija je potpuno nejasna: ne zna se kada se stječu književnoteorijske i metodološke kompetencije, kada se usvajaju znanja o načinima historiografskog usvajanja građe (stilske formacije, pravci, škole), znanja o specifičnostima u razvoju

književnosti (preporod/romantizam; »kašnjenje« realizma i sl.); nije jasno je li pristup književnoj građi kronološki ili nije.” (Nemec i Oraić Tolić 2018: 19)

Iako nije ekstenzivna, ova digresija može uputiti na to koliko je i profesionalnim čitateljima blizak stav kakav možemo proglasiti barem bliskim autokolonijalnome, ako ne i u potpunosti autokolonizirajućim. On se može iščitavati i u književnim tekstovima, pogotovo u navedenom razdoblju “zakašnjelog” realizma gdje ga formuliraju sami pisci, recimo na uvodnim stranicama Šenoinoga *Diogenesa* gdje se uspoređuju navade i držanja Hrvata s drugim europskim narodima, ali to je tema za potpuno drukčiju studiju. Ovdje se moramo vratiti neprofesionalnim čitateljima i njihovoj percepciji vlastite književnosti uz osvrt na termin (auto)kolonijalizma, no prije toga navedimo još samo da dotični termin u svojem članku uzgred spominju i navedeni akademici. Oni pišu da autori recenzirane reforme ne slijede “europske i svjetske preporuke za predmetno područje” jer takvo što ne postoji, te zatim konstatiraju sljedeće: “Kad bi one postojale, trebalo bi se upitati tko ih je izradio, s kakvih ideoloških pozicija, u ime kojih interesa i moći? Takva pitanja trebaju osobito postavljati bivši kolonijalni narodi kako im se povijest ne bi vratila pod okriljem nove globalizacije i digitalne unifikacije.” (Nemec i Oraić Tolić 2018: 19) Prema navedenome, hrvatska književnost i društvo također bi trebali dobiti predznak kolonijalnoga, ali se ta teza svakako može i treba modificirati, kao što primjerice čini Mikulan: “Iako zemlje istočne i jugoistočne Europe nisu bile kolonije u pravom smislu te riječi, ipak su postojala neka ‘imperijalna središta’ koja su diktirala cjelokupnost političko-društveno-kulturnoga ustroja. Za Hrvatsku je takvo ‘imperijalno središte’ više stoljeća bilo Beč, kasnije Beograd; za većinu ostalih zemalja navedenoga područja to je nakon Drugog svjetskog rata bila Moskva, s time da I. Anikó u obzir uzima znatan otpor koji se u navedenim zemljama javljao te predlaže termin ‘eurocentrizam’ kao pojam koji označava dobrovoljnu podložnost zemalja srednje i istočne Europe velikim europskim središtima (ali ne i Moskvi).” (Mikulan 2021: 84)

Kako bismo utvrdili može li se koji od navedenih termina koje profesionalni književni čitatelji primjenjuju na hrvatsku književnost i društvo prepoznati i kod neprofesionalnih čitatelja, konačno se okrećemo njihovim iskazima koje ćemo nastojati sažeti i parafrazirati u zaključnom dijelu ovoga priloga. Još jednom, primjeri iskaza odabrani su prema izrazima koji su analizom diskursa izdvojeni kao ključni za identificiranje čitateljske pozicije (poput “kod nas”, “hrvatski”, “zemlja”, “na ovim prostorima” itsl.), te njihovim odgovorima na pitanje o

identifikaciji koji su uputili na postojanje nadosobnoga stajališta. Takvi su primjeri u istraživanju *PoKUS-a* prepoznati kod trideset i četvero čitatelja, a s obzirom na sadržaj mogu se raščlaniti na više načina. Započnimo s tri primjera koji, kao i naslovni, eksplicitno koriste sintagmu “kod nas”:

- 1) “Upamtila sam situaciju kada su svinje krenule donositi pravila, to se događa i kod nas!”: R70 (Ž 18 NSS) o *Životinjskoj farmi* Georgea Orwella;
- 2) “Nakon čitanja 2-3 stranice zaključila sam da moram imati tu knjigu jer me podsjetila na ljude i društvo kod nas i oko nas.”: R135 (Ž 39 VSS) o *Fahrenheitu 451* Raya Bradburya;
- 3) “Impresioniralo me poštenje čovjeka koji je mogao skrenuti s puta, ali nije, u društvu koje nije tako pošteno, slično je kao kod nas.”: R517 (Ž 78 dr. sc.) o *Čudnim mislima u mojoj glavi* Orhana Pamuka.

Sve tri ispitanice na sličan način koriste društvenu stvarnost prikazanu u fikcionalnim narativnim tekstovima kako bi izrekle određen sud o “našem” društvu, za koje se ovdje pretpostavlja da se odnosi na širi, južnoslavenski prostor, budući da bi u suprotnom vjerojatno bilo preciznije određeno kao “hrvatsko” (što je pridjev koji se inače u istraživanju rijetko koristio, kao i u naslovnom primjeru). Takvu su stvarnost ispitanice usporedile s alegoriziranim distopijama u prva dva teksta, te s literariziranim turskim (istanbulskim) društvom u trećem. Njihov je sud negativan (opet kao i u naslovnom primjeru), budući da se ističu društvene pojave koje bi s obzirom na dominantnu suvremenu ideologiju trebale biti nepoželjne, poput korupcije, autoritarizma i nepoštenja. Naglasimo da su to pojave koje se ne odnose na književnost, ali ih književnost ispitanicama očigledno pomaže sagledati, pružajući im vanjsku perspektivu kakva se može pretpostaviti i u inicijalnom primjeru, gdje se radnja odvija u zabačenom srednjoameričkom mjestu. Na temelju te perspektive iznose određene prosudbe, često etičke, a rjeđe estetičke, što upućuje na konceptualizaciju književnosti kao “moralnoga laboratorija”, o čemu su među ostalima pisali Zola i Musil i na što ćemo se još vratiti (usp. Hakemulder 2000 :11). Za sada je važno primijetiti da takve usporedbe mogu biti vrlo konkretne, a mogu se odnositi i na vlastitu književnost, kao što svjedoče daljnja dva primjera:

- 4) “Dok je glavni lik u Kongu, u naselje dolazi lokalni povratnik iz Francuske: cijelo mjesto je uzbuđeno, priprema se doček, obitelj se hvali... To mi je jako blizak prizor, kao kada se na ovim prostorima vraća gastarbajter iz Njemačke.”: R125 (Ž 33 VSS) o *Blue White Red* Alaina Mabanckoua;
- 5) “Radi se o sjajnoj srpskoj pjesnikinji, a općenito mi je srpska poezija zanimljivija jer je manje opterećena od hrvatske.”: R111 (također Ž 33 VSS) o *Pesmama* Milene Marković.

Samo posljednji primjer iznosi vrijednosnu prosudbu koja se odnosi na književnost, ali koja se može protumačiti i kao da se odnosi na ("opterećeno") hrvatsko društvo. Ono što im je svima zajedničko jest da uspostavljaju jasnu poveznicu vlastitoga društva (te implicitno ili eksplicitno i književnosti) sa sredinama (distopijska, turska, kongoanska, srpska) koje se u kombinaciji književne dijegeze i vlastitoga znanja o svijetu konstituiraju kao slabije politički, društveno i/ili ekonomski razvijene. Iako četvrti primjer implicira kolonijalizam, treći i peti dašak orijentalizma, a sva tri zajedno eurocentrizam, ovo je ipak premalo materijala na temelju kojega bismo mogli pouzdano opisati pozicije hrvatskih čitatelja, pogotovo stoga što su se one u razgovorima formirale s mnogo nijansi.

Taj preliminarni zaključak – da je istraživanje (zasad) ponudilo premalo materijala za pouzdane zaključke – preostaje nam razraditi u drugoj njegovoj implikaciji: da je takvih nijansi to jest različitih pozicija – mnogo. Jedna je od njih kritička prema vlastitom društvu i/ili književnoj tradiciji, a u određenim primjerima možemo reći da prelazi u autokolonijalnu poziciju po kojoj je sve što dolazi izvana automatski bolje zato što je modernije, aktualnije, neopterećenije i slično. No, treba dodati da su se mišljenja ispitanika u tom segmentu itekako oblikovala u odnosu na percepciju domaće književnosti te na tekstove kojih su se prisjećali, a ne kao neki amorfnu stav o tome kakvo je stanje "kod nas". Takva je argumentacija jasno prisutna u kontekstu čitavih razgovora, čiji se transkripti ovdje dakako ne mogu prenositi u cijelosti. Ali u svakom slučaju autokolonijalna pozicija ili "refleks" kakve možemo prepoznati i kod dijela hrvatskih profesionalnih čitatelja nisu dominantni i u uzorku iz istraživanja. Dapače, možemo reći da se pojavljuju u tragovima, a mnogo je češći čitateljski stav zaslužene kritike domaćega društva i percepcije književne nemoći da iskaže istu takvu kritiku. Kao ogledan primjer takvoga stava navest ćemo primjer 6, u kojem R396 (Ž 74 VSS) navodi kako "voli skandinavske krimiće jer pokazuju švedsko društvo kakvo je: da i tamo ima lopova, mafije... No, naši suvremeni pisci ne usude se tako direktno pisati o društvu, nego samo prikriveno." Primijetimo da ovaj komentar, također žanrovski uvjetovan, ne poriče tradiciju hrvatske književnosti da bude društveno kritična, a koja se u odnosu na ono što nije suvremeno proteže od Držića do Krleža (iako bi se o toj ne-suvremenosti svakako moglo diskutirati), ali bi svakako morala obuhvatiti i najbolje upamćenoga suvremenog hrvatskog autora u istraživanju, a to je Kristian Novak. Samo za usporedbu, njegovih su se djela čitatelji detaljno prisjetili 17 puta, a 6 puta su samo spomenuta kao relevantna (dakle 17:6). Držić i Krleža imaju drukčiji omjer

(1:6 i 27:37), što se može tumačiti kao da se oni među domaćim čitateljstvom smatraju prepoznatim, ali ne i osobito aktualnim odnosno suvremenim dijelom hrvatske književnosti.

Dakle, za razliku od profesionalnoga čitateljstva među kojim bi s obzirom na različite stavove o suvremenosti i društvenoj kritičnosti bilo teško održati takav sud, za neprofesionalne čitatelje takva je pozicija sasvim prihvatljiva. Slično vrijedi i za pozitivne emocije koje se pojavljuju prilikom čitanja i koje su za profesionalce načelno proskribirane kao "afektivna zabluda" (Wimsatt i Beardsley 1949), a koje suvremeni čitatelji slobodno izražavaju i ugrađuju u vlastite pozicije, kao u ova tri primjera:

– 7) "To je bilo dobro iskustvo, no volio sam čitati i prije jer to je stvar opće kulture. Trebaš cijeniti nacionalnu književnost ako voliš svoju zemlju." R179 (M 26 SSS) o *Na Zapadu ništa novo* Ericha Marie Remarquea;

– 8) "Smatrala sam da bih je trebala čitati jer živim u Zagrebu, gdje imamo i njezin spomenik. Također treba kupovati te knjige za financij-sku pomoć naših autora." R198 (Ž 49 VSS) o *Tajni Krvavog mosta* Marije Jurić Zagorke;

– 9) "To je priča na Visu o nestanku majke za vrijeme ljetnog odmora. Bilo mi je zanimljivo vidjeti kako strana autorica piše o našim otocima i Dalmaciji." R110 (Ž 37 VSS) o *Bjeginima* Olge Tokarczuk.

U ovim se primjerima slobodno izražava (lokal)patriotizam te je očigledna želja da se (pa i novčanim doprinosom) sudjeluje u zajednici domaćih pisaca i čitatelja koja je, za razliku od većine prijašnjih primjera, u ovima shvaćena kao nešto inherentno pozitivno i vrijedno. Iako i posljednji primjer možemo tumačiti kao iskaz određenoga autokoloni-jalnog refleksa, uslijed kojeg je nužno da nobelovka potvrdi vrijednost Hrvatske jer to nismo u stanju učiniti mi, ipak je u zaključku ovoga priloga za sagledavanje pozicija hrvatskih čitatelja važnije okrenuti se ne tome kako mi i drugi vide nas, nego kako mi vidimo druge. To je obuhvatnija tema jer posredstvom (američki) globalizirane književnosti – čiji smo primat već utvrdili kod suvremene domaće publike – mi vidimo mnoge strane književnosti i narode, dok za rijetke vrijedi obrnuto s obzirom na to da mi u oba smisla (književnosti i naroda) nismo primarno emitivna, već receptivna zajednica.

Napomenimo samo još da osim podataka iz *PoKUS-a*, znanstvena zajednica u Hrvatskoj zapravo ne raspolaže informacijama iz prve ruke o tome kakva je percepcija različitih fenomena kod hrvatskih čitatelja. Postoje imagološka čitanja književnih tekstova, ali ona nastoje biti stručna i eventualno potkrijepljena podacima iz drugih tekstova (povijesnih, socioloških, političkih i politoloških, itsl.), što

znači da se usredotočuju na percepciju autora ili proučavatelja, dakle profesionalnih čitatelja. U pregledu zbornika koji je podnaslovljen *Uvod u imagologiju* jedan od priređivača, Davor Dukić, komentira da se rad (aachenskih) imagologa “posve približava proučavanju formalnih obilježja književnog teksta”, dok “običan čitatelj” u pravilu zanemaruje tu unutarnju koherenciju književnog artefakta te njegovu izoliranu predodžbu stavlja u izravan odnos sa svijetom vlastitih neposrednih ili posredovanih iskustava,” što svjedoči o jasnoj dihotomiji (Dukić 2009: 16). Kao što se navodi u istome zborniku, imagologija proizlazi iz tekstualne tradicije, pogotovo usredotočene na proučavanje putopisa i fikcije koja prikazuje strance (Moura 2009: 151), što dovodi do popisa općih mjesta koja nas u imagološkoj metodi “ne upućuje prvo na empirijsku stvarnost nego na intertekst, na rezonator drugih, s njom povezanih, tekstnih pojava” (Leerssen 2009: 178).

S druge strane, svi već navedeni primjeri iz *PoKUS-a* te njegova metodologija upućuju upravo na empirijsku stvarnost, čak i kada je riječ o književnosti koju ispitanici definiraju nacionalno, društveno, ekonomski i na druge načine. Navest ćemo samo jedan u nizu primjera te diskrepancije – profesionalno čitanje koje za razliku od neprofesionalnoga upućuje na intertekst – iz istraživanja, koji je usto blisko vezan uz temu kolonijalizma. Među najpomnije iščitavanim književnim tekstovima u tom ključu nalazi se *Robinson Crusoe* Daniela Defoea, koji se također koristi i u konceptualizacijama orijentalizma te eurocentrizma, dok se u njegovom obično zanemarenom nastavku pojavljuje i ruska varijanta autokolonizacije (vidi Etkind 2011: 29-32). Kako ga opisuje jedan profesionalni čitatelj u svojem kritičkom tekstu, radi se o nečem što “suvremeni čitatelji smatraju (...) prototipskim kolonijalnim romanom čitavoga osamnaestog stoljeća, ako ne i čitave engleske književnosti”, koji usto “vapi za proučavanjem u kolonijalnim kontekstima” (McInelly 2003: 1). Međutim, u percepciji R531 (M 22 SSS, primjer 10) to je primarno “debela pustolovna knjiga” koje se “prepao kao dijete” jer ga se fizički dojmila kao impozantna te je predstavljala izazov za njegove čitateljske sposobnosti u tom trenutku (oko 11. godine). Pamti je ponajviše po tome što mu se svidjela njezina “ideja da čovjek na otoku ni iz čega gradi svoj svijet”, što se dakako može podvrgnuti ideološkoj kritici prema svim netom navedenim terminima. Međutim, niti jedno od takvih tipskih čitanja ne bi uključilo činjenice koje su za R531 važnije, da je to ujedno bio “prvi jači poticaj na daljnje čitanje i na avanturizam, prva lektira koja mi je otvorila nešto novo. U početku sam se se bojao da neću moći sve pročitati, ali išao sam po 20 stranica dnevno, našao svoj ritam i pročitao bez problema.”

Ovaj bi se navod dakle mogao koristiti da potkrijepi potrebu za postkolonijalnim čitanjem *Robinsona Crusoea*, ali to ne bi bilo u skladu s inicijalnim problemom i podacima koji su prikupljeni od čitatelja. Mnogo je preciznije i ujedno obuhvatnije da se primjer 10, kao i svi ostali koji su navedeni, iskoriste da oprimjere ono što Rita Felski naziva “postkritičkim čitanjem” koje “raslojava [slices across] tu dihotomiju skeptične udaljenosti [detachment] nasuprot naivnoj privrženosti [attachment].” (Felski 2020b: 135) Taj tip čitanja počiva na pretpostavci koju Felski razrađuje u knjizi o umjetničkoj “zakačenosti”, u čijem uvodu izlaže svoje “uvjerenje kako društveno značenje umjetničkih djela nije zakopano u njihovim dubinama – vidljivo samo onima koji su obučeni u profesionalnim tehnikama interpretacije [već se] svako takvo značenje može aktivirati ili aktualizirati samo pomoću različitih recipijenata, što dovodi do promišljanja temelja estetskog iskustva.” (Felski 2020a: xiv) Ovdje se nećemo baviti tako dalekosežnim posljedicama, nego samo konstatirati da svi navedeni primjeri u tom pogledu daju za pravo Felski u smislu da je takve susrete s tekstom vrijedno proučavati zbog njihove kompleksnosti i mnoštvenosti, a ujedno i zbog toga što doprinose još jednoj varijanti njezinoga ključnog termina “privrženosti”.

Naime, inicijalni istraživački problem možemo izraziti kao jednu vrstu privrženosti koju čitatelji istodobno uspostavljaju izravno prema književnom tekstu, a njegovim posredstvom neizravno prema vlastitoj i tuđoj književnosti i zajednici. Primjeri 7-9 bili bi stoga iskaz uobičajene pozitivne privrženosti, dok bi primjeri 1-6 bili iskaz nečega što možemo nazvati “negativnom privrženosti”, što se doima upravo onoliko nelogično koliko i “autokolonizacija”: naizgled proturječno, ali sasvim moguće jer se radi samo o inačici procesa recepcije koji se može naći među doista “različitim recipijentima” na kakvima inzistira Felski. Pokazuje se tako da književni tekstovi mogu poslužiti kao iskaz privrženosti prema zamišljenoj vlastitoj zajednici, koju potencijalno čak mogu zamijeniti novom, fikcionalnom. Jedan takav zanimljiv primjer (11) privrženosti nalazimo kod R420 (Ž 58 VSS), koja je vlastitim riječima – “kao da sam bila tamo” – iskazala ono što bi se stručno moglo nazvati “prenošenjem” ili “transportacijom” u književni tekst, pri čemu se doista čitateljsko “deiktičko središte” premješta u fikcionalni tekst (vidi Kuiken i Sharma 2013). Njezina je izravna privrženost tekstu (*Gospodar prstenova*) pritom bila pozitivna, dok je neizravna privrženost fikcionalnoj zajednici likova bila ujedno pozitivna i negativna, do te mjere da ju je dovela do toga da “čak osjeća patriotizam, pa i religijske emocije.”

Sama je čitateljica naglasila ("čak") koliko je takva konceptualizacija same sebe u odnosu na druge neobična, pa ćemo uz takav ekstremni primjer ovdje navesti završni izbor iz tipičnijih parafraza:

- 12) "Opisuje se težina njihovog života u tim zemljama.": R540 (Ž 45 VSS) o *Goniču zmajeva* Khaleda Hosseinija;

- 13) "Ja sam također iz Međimurja, a nema puno međimurskih pisaca koji tematiziraju taj prostor. Knjiga gradi fantastične elemente na starim međimurskim pričama koje sam slušala kao dijete. Dočarava se atmosfera tjeskobe: u mojoj ulici bilo je puno suicida.": R384 (Ž 34 VSS) o *Črnoj mati zemli* Kristiana Novaka;

- 14) "Tematizira se pripadanje društvu koje nije obitelj, što mi se spojilo s raspadom države [Jugoslavije] u kojoj sam odrastala, s pojavom novih zajednica i neprijateljstava, dok je ovo bio utopijski prostor s drugim modelima zajednice i osnažujućim vrijednostima.": R513 (Ž 42 VSS) o *Watership Down* Richarda Adamsa;

- 15) "Moja obitelj također ima dugo obiteljsko stablo pa sam osjetila vezu između tog svijeta i rodnog Turopolja. Identificirala sam se s fikcionalnim krajem i glavnim likom.": R40 (Ž 58 VSS) o *Sto godina samoće*;

- 16) "Hrpa je detalja o životu u provinciji s kojima sam se mogla identificirati, iako se francuska i hrvatska provincija razlikuju. Ja sam iz seljačke obitelji pa sam se mogla prepoznati u opisanom životu u radničkoj obitelji.": R105 (Ž 32 VSS) o *Raskrstimo s Eddyjem* Édouarda Louisa;

- 17) "Bio mi je dojmljiv prikaz japanskog društva, kodeksa časti i samuraja, te fascinantno kako se divlji Europljanin snašao u civiliziranom azijskom društvu.": R27 (M 40 VSS) o *Shogunu* Jamesa Clavella;

- 18) "Opisuje se posljednja kineska carica i njeni rafinirani, ekscentrični rituali, a potom slijedi brutalan opis kako je engleska vojska uništila minuciozno napravljene kineske hramove. Izvlači se kolonijalna povijest, o čemu nam treba više knjiga, a kod mene je izazvala ogorčenost i ljutnju.": R85 (Ž 40 VSS) o *Saturnovim prstenima* W.G. Sebald;

- 19) "Bila sam šokirana suvremenim kapitalizmom i kolonijalizmom u Južnoj Americi; Hitler je bio beba.": R36 (Ž 68 VSS) o *Latinskom Americom uzvodno* Jasena Boke.

Koristeći i ove primjere kao materijal za analizu, možemo se okrenuti k zaključcima koji proizlaze iz *PoKUS-a*. Već iz izbora dvadesetak primjera, a pogotovo u kontekstu cjelokupnoga istraživanja, jasno je da suvremeni hrvatski čitatelji gaje određen interes za društvenu stvarnost ljudi u zajednicama – pogotovo zemljama i teritorijima – koje doživljavaju kao drukčije od one koja ih primarno okružuje. U većini narativnih fikcionalnih tekstova koji dominiraju istraživanjem radnja je smještena izvan granica hrvatske nacije i jezika, što znači da suvremeni hrvatski čitatelji imaju relativno "raznoliku 'prehranu

mašte' (usp. Booth 1988). Oni time zadobivaju šire nazore o samopoimanju, ali i o onome što motivira druge, kako oni pokušavaju ostvariti svoje ciljeve, i što se od toga može ostvariti." (Hakemulder 2000: 93) Ovaj se Hakemulderov komentar, proizašao iz istraživanja dugoročnih učinaka književnosti, odnosi na čitatelje općenito, ali nema razloga da se ne primijeni i na hrvatske čitatelje, pogotovo zato što nekoliko primjera (14, 18, 19) pokazuje izravan utjecaj na čitateljska uvjerenja. O tome također uvjerljivo piše Hakemulder, izbjegavajući moralističko inzistiranje na prenošenju vrijednosti pomoću priča, a umjesto toga pokazujući kako čitatelji koriste književnost kao svojevrсни "moralni laboratorij", fikcionalni topos u kojem mogu izgraditi, modificirati ili opovrgnuti svoje moralne pretpostavke i nazore (usp. Hakemulder 2000: 155-158 i drugdje). Tome doprinosi i moralistička crta koja se provlači kroz praktički sve primjere u kojima se čitatelji referiraju na svoju i tuđe književne zajednice (u oba smisla: one koja okuplja književnike i one koja je književnošću prikazana). U većini primjera – baš kao i u popularnom romanu *Sto godina samoće* – ta je moralistička dimenzija prisutna suptilno te ujedno svjedoči o čitateljskom interesu za daleke, egzotične zajednice koje su žanrovski fikcionalizirane u manjoj ili većoj mjeri (recimo, od putopisa do fantastičnog romana), a u nekolicini primjera svjedoče i o utjecaju kolonijalizma.

Usto, kao što se iz uzorka ne kristalizira dominantan interes za neko društvo ili društvenu skupinu, pa tako ni za ono koje nastaje uslijed pritiska kolonizacije, čini se da ne postoji ni dominantna jezgra oko koje bi se kristalizirala vlastita čitateljska zajednica. Suprotno istraživačkim pretpostavkama, u odgovorima ispitanika ne nameće se neka "hrvatska" zajednica po kriteriju nacionalnosti, jezika ili književnosti. Uz naslovni, jedino bi primjeri 5 i 7 neporecivo svjedočili o takvoj razini, dok su ostali primjeri ili nad- ili sub-nacionalni. Recimo, primjeri 1-4) i 14 upućivali bi na nadnacionalnu regionalnu razinu (Jugoslavije), dok bi primjeri 8, 9, 13 i 15 upućivali na (sub)nacionalnu regionalnu razinu, odnosno lokalitete. Među njih pripada i Međimurje, što nam potencijalno otkriva jedan od razloga zbog kojih je Kristian Novak najbolje upamćen među živućim domaćim autorima: čitatelji se mogu identificirati ne samo s njegovim likovima, nego eventualno i s krajem iz kojega oni sami potječu te u kojima se odvija radnja. Dapače, čitatelji se prepoznaju i u intimnijim zajednicama kao što su njihove obitelji te ulica odnosno susjedstvo u kojima su odrasli. Čini se da je Novakova proza stoga uvelike zadovoljila kriterij poistovjetivosti, koji se nadaže kao važan u konceptualizacijama modernoga čitateljskog interesa (uz njega se mogu istaknuti još uvučenost u tekst, njegova pristupačnost kao teme razgovara te informativnost; vidi Farr 2016: 85 i dalje).

Kao temelj poistovjećivanja može poslužiti i društvena klasa (primjer 16) ili prepoznavanje drugih koji se prikazuju u književnosti kao obepravljeni (primjeri 12 i 19), što također implicira određenu klasnu solidarnost. No isto tako, premda postoji određen interes hrvatskih čitatelja za kolonijalizam i njegove različite manifestacije (poglavito primjeri 17, 18 i 19, donekle 4, 10 i 12), oni su u cjelokupnom uzorku 550 čitateljica i čitatelja vrlo rijetki, kao i direktni primjeri autokolonijalnog refleksa. To je opažanje u skladu s odgovorom (koji se konačno može ponuditi) na početno pitanje o tome kako suvremeni hrvatski čitatelji definiraju svoju poziciju u svojem jezično i kulturno određenom sustavu – jednom riječju, “heterogeno”. Točnije, ne postoji dominantna, zajednička čitateljska pozicija, odnosno praktički je nemoguće decidirano govoriti o njoj na temelju toga uzorka. Ipak, razvidno je da takvih pozicija, koje proizlaze iz vrlo nijansiranih životnih iskustava, očigledno postoji više od profesionalnih pozicija koje se određuju na temelju privrženosti metodi, kao što primjećuje Felski (2020a: 133). Izražene jednostavnom vizualnom metaforom, profesionalne pozicije mogu se zamisliti kao “duboke” ali “uske”, dok su neprofesionalne pozicije relativno “plitke”, ali zato (uslijed njihove kvalitete) mnogo više “široke”.

To ujedno znači da se ne može razviti niti dosljedna opozicija, bilo prema kolonijalizmu, autokolonijalizmu, ili u odnosu na neku treću poziciju. Iako je prisutan aspekt moralnoga prosuđivanja, on se ne realizira na nadosobnoj, već gotovo isključivo na osobnoj razini. Sudeći po materijalima koji su ovdje izneseni to znači da, iako književni tekst uvjete svojeg nastanka i distribucije duguje društvenim silnicama (u kojima po definiciji sudjeluje veći broj ljudi), u svakodnevnoj predodžbi književnosti ta se šira zajednica konceptualizira relativno rijetko. Što je još važnije, kada se i pojavljuje u čitateljskim iskazima, ona proizlazi iz odnosa dotičnoga teksta i čitatelja, dakle iz one inicijalne privrženosti koja ga je učinila pamtljivim. Prema tome, uzevši u obzir sve natruhe takvoga stava te izolirane slučajeve, hrvatski čitatelji – koji su ovdje predstavljeni uglavnom čitateljicama – u načelu se rijetko jezično i nacionalno određuju i postavljaju prema književnim tekstovima, što može značiti da ih čitanje književnosti ustvari izvlači iz pozicije subjekta konstituiranoga jezikom i nacijom. U svakom slučaju, autokolonizacija se rijetko pojavljuje kao fenomen među čitatelji(ca)ma, iako ju je sasvim moguće prepoznati, a potencijalno s usmjerenim pitanjima u daljnjim intervjuima i bolje proučiti. To nas dovodi i do konačnoga zaključka da suvremeni hrvatski čitatelji rijetko zauzimaju nadosobna čitateljska stajališta, odnosno da se u “moralnom laboratoriju” teksta, koje uglavnom stvaraju pojedinačni autori, također uglavnom zatječu pojedinačni, osamljeni čitatelji.

Sažetak:

Uvodno se predstavlja problem identifikacije čitateljskih pozicija, odnosno nadosobnih stajališta o književnosti i zbilji koja bi bila zajednička većem broju suvremenih neprofesionalnih hrvatskih čitatelja. Iznosi se pretpostavka da će takve pozicije biti moguće identificirati iz uzorka 550 suvremenih hrvatskih čitatelj/ic/a, te da će u njima biti donekle prepoznatljiv i fenomen autokolonijalizma koji se definira u nastavku, pogotovo u odnosu na svoje književne manifestacije. U tu se svrhu iznose prikupljeni podaci o nacionalnoj pripadnosti autora te posljedičnoj zastupljenosti različitih nacionalnih književnosti u uzorku. Ustanovljuje se njihov poredak, najčešće spominjani tekstovi, omjer tekstova i autora, te se na temelju toga zaključuje da je dominantna čitateljska percepcija književnosti tekstualna, a ne autorska. Razmatraju se ideje o književnim zajednicama ("obiteljima") te o prisutnosti autokolonijalnog refleksa u tezi o "kašnjenju" hrvatske književnosti, ali se ne dolazi do definitivnih zaključaka uslijed premalo podataka. Završno se iznose preostale parafraze čitateljskih iskaza u kojima se prepoznaje važnost koncepata moralnog laboratorija i privrženosti. Među ostalim, zaključuje se da su neprofesionalne čitateljske pozicije podosta heterogene, te da se stoga ne kristalizira dominantan interes za neko društvo ili društvenu skupinu, kao niti dominantna jezgra čitatelja prema nekoj nacionalnoj ili jezičnoj kategoriji.

Abstract:

The introduction outlines the problem of identifying readers' positions, that is, suprapersonal viewpoints about literature and reality that are shared a large number of contemporary Croatian readers. It is assumed that such positions should be identifiable from a sample of 550 contemporary non-professional Croatian readers, and that the phenomenon of self-colonization, which is defined subsequently, will be somewhat recognizable in them, especially when it comes to its literary manifestations. For that purpose, data are presented about the authors' nationalities and the consequent representation of different national literatures in the sample. Their order is established, as well as the most frequently mentioned texts, and the ratio of texts to authors; based on this, it is concluded that the dominant reader perception of literature is textual, not authorial. Ideas about literary communities ("families") and the presence of a self-colonization reflex in the thesis on the "delay" of Croatian literature are taken into consideration, but no definitive conclusions are reached due to lack of data. Finally, the remaining paraphrases of readers' statements are presented, which point to the importance of the concepts of moral laboratory and attachment. Among other things, it is concluded that non-professional readers' positions are quite heterogeneous, which means that there is no crystallization of a dominant interest in a society or social group, nor a dominant core of readers according to any category of nation or language.

Ključne riječi: književne zajednice, pamćenje književnosti, autokolonizacija, moralni laboratorij, privrženost

Keywords: literary communities, memory of literature, self-colonization, moral laboratory, attachment

Bibliografija

- Biti, Vladimir. "ŽMEGAČ, Viktor". *Krležijana*, sv. 2, Leksikografski zavod "Miroslav Krleža", 1999., <https://krlezijana.lzmk.hr/clanak.aspx?id=2314>.
- Booth, Wayne C. *The company we keep: an ethics of fiction*. University of California Press, 1988.
- Deckard, Sharae, i ostali, ur. *Combined and uneven development: towards a new theory of world-literature*. Liverpool University Press, 2015.
- Domínguez, César. "Dionýz Đurišin and a systemic theory of world literature". *The Routledge Companion to World Literature*. London: Routledge, 2011. 99–107.
- Dukić, Davor. "Predgovor: O imagologiji". *Kako vidimo strane zemlje: Uvod u imagologiju*, ur. Davor Dukić i ostali. Zagreb: Srednja Europa, 2009. 5–22.
- Etkind, Aleksandr. *Internal Colonization: Russia's Imperial Experience*. Polity Press, 2011.
- Etkind, Alexander. "How Russia 'Colonized Itself': Internal Colonization in Classical Russian Historiography". *International Journal for History, Culture and Modernity*. Sv. 3 (2) (ožujak 2015.): 159–72.
- Farr, Cecilia Konchar. *The Ulysses Delusion: Rethinking Standards of Literary Merit*. Palgrave Macmillan, 2016.
- Felski, Rita. *Hooked: art and attachment*. The University of Chicago Press, 2020a.
- Felski, Rita. "Postcritical". *Further Reading*, ur. Matthew Rubery i Leah Price, Oxford University Press, 2020b. 134–44.
- Fischer, Steven R. *A history of reading*. Reaktion, 2003.
- Gelencsér, Gábor. "Back and Forth. De-Europeanization as Self-Colonization in Hungarian Film after 1989". *Studies in Eastern European Cinema*. Sv. 9 (1) (siječanj 2018.): 63–75.
- Hakemulder, Jèmeljan. *The Moral Laboratory: Experiments Examining the Effects of Reading Literature on Social Perception and Moral Self-Concept*. J. Benjamins, 2000.
- Hromadžić, Hajrudin. *Leksikon tranzicije*. Disput, 2022.
- Hwang, Kwang-Kuo. "Academic Self-Colonization and the Crisis of Higher Education in Taiwan and Mainland China". *Chinese Education Models in a Global Age*, ur. Chuing Prudence Chou i Jonathan Spangler. Sv. 31 (2016): 77–86.
- Kiossev, Alexander. "Notes on the Self-colonising Cultures". «Bulgaria Avantgarde» in der Künstlerwerkstatt Lothringerstrasse, Salon Verlag, 1998, <https://vector.ica-sofia.org/en/publications/articles/item/20-notes-on-the-self-colonising-cultures>.
- Kuiken, Don, i Ruby Sharma. "Effects of Loss and Trauma on Sublime Disquietude during Literary Reading". *Scientific Study of Literature*. Sv. 3 (2) (2013.): 240–65.

- Kvaka. *Noć knjige* 2022. https://prijava.nocknjige.hr/datoteke/202204220916060.Noc_knjige_Kvaka_istrazivanje_2022.pdf.
- Leerssen, Joep. "Imagologija: povijest i metoda". *Kako vidimo strane zemlje: Uvod u imagologiju*, ur. Davor Dukić i ostali. Zagreb: Srednja Europa, 2009. 169–185.
- McCleery, Alistair. "Publishing History". *The Oxford Handbook of Publishing*, ur. Angus Phillips i Michael Bhaskar. Oxford: Oxford University Press, 2019. 19–37.
- McInelly, Brett C. "Expanding Empires, Expanding Selves : Colonialism, the novel and ,Robinson Crusoe"". *Studies in the Novel*, sv. 35 (1) (2003): 1–21.
- Meić, Perina. *Smjerokazi: teorijske i književnopolovjesne studije*. Synopsis, 2012.
- Mikulan, Krunoslav. "Autokolonizacija hrvatske epske fantastike". *Hrvatski sjever*, sv. XVI (55) (2021): 81–91.
- Moura, Jean-Marc. "Kulturna imagologija: pokušaj povijesne i kritičke sinteze". *Kako vidimo strane zemlje: Uvod u imagologiju*, ur. Davor Dukić i ostali. Zagreb: Srednja Europa, 2009. 151–168.
- Nemec, Krešimir, i Dubravka Oraić Tolić. "Popravljanje nepopravljivoga". *Hrvatska revija*, sv. 18 (1) (2018.)
- "PoKUS". *Pamćenje (o) književnosti u svakodnevicu*, 2021., <https://pokus.ffzg.unizg.hr/>.
- Popper, Karl Raimund. *Der Positivismusstreit in der deutschen Soziologie*. Ur. Theodor Wiesengrund Adorno, Luchterhand, 1972.
- Protrka Štimec, Marina. *Politike autorstva: kanon, zajednica i pamćenje u novijoj hrvatskoj književnosti*. Hrvatska sveučilišna naklada, Zavod za znanost o književnosti Filozofskoga Fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, 2019.
- Sintusingha, Sidh, i Morteza Mirgholami. "Parallel Modernization and Self-Colonization: Urban Evolution and Practices in Bangkok and Tehran". *Cities*, sv. 30 (veljača 2013.): 122–32.
- Škopljanac, Lovro. *Književnost kao prisjećanje: što pamte čitatelji*. Ljevak, 2014.
- Škopljanac, Lovro. "Alle literarischen Familien gleichen einander: Eine Fallstudie slawischer und angloamerikanischer Lesepräferenzen". *Begegnungen zentraleuropäischer Literaturwissenschaft: Norbert Bachleitner zum 65. Geburtstag gewidmet*, ur. Achim Hölter i ostali. Berlin: Weidler Buchverlag Berlin, 2021., 149–63.
- Wimsatt, W. K., i M. C. Beardsley. "The Affective Fallacy". *The Sewanee Review*, sv. 57 (1) (1949): 31–55.